Piotr Stalmaszczyk
Uniwersytet Łódzki
Instytut Anglistyki

DEMINUTYWA W JĘZYKU IRLANDZKIM ORAZ W IRLANDZKIEJ ODMIANIE JĘZYKA ANGIELSKIEGO

1. UWAGI WSTĘPNE

Na skutek wydarzeń historycznych, sytuacji politycznej oraz geopolitycznej, we współczesnej Irlandii podstawowym językiem jest angielski, natomiast język irlandzki, o nieporównywalnie dłuższej historii, jest, mimo konstytucyjnej ochrony, językiem mniejszościowym. Wielowiekowe kontakty pomiędzy obydwojema językami doprowadziły do, z jednej strony, poważnego osłabienia języka irlandzkiego, z drugiej, do powstania regionalnej odmiany języka angielskiego, obfitującej w regionalizmy pochodzenia substratowego. Terminem „irlandzka odmiana języka angielskiego” określam tu zbiorowo dialekty języka angielskiego występujące historycznie i współcześnie w Irlandii, niezależnie od historii, warunków ich powstawania i regionalnego zróżnicowania. Odmiana ta rozwijała się pod znacznym wpływem języka irlandzkiego, co widoczne jest w słownictwie i frazeologii, fonetyce oraz składni¹.

¹ Zob. szczegółowe klasyczne już opracowania: Bliss, 1972, 1979; Hogan, 1927; Joyce, 1979, a z nowszych prac przede wszystkim Hickey, 2007 i Corrigan, 2010. W niektórych opracowaniach przyjmuje się nazwę *Hiberno-English* ‘hiberno-angielski’. Według Alana Bliss’a [1972, s. 63] odmiana ta powstała na bazie siedemnastowiecznego języka angielskiego, przejętego i zmodyfikowanego przez użytkowników języka irlandzkiego, natomiast Terence Dolan [2004, s. XXI] określa hiberno-angielski jako codzienny język Irlandii, mieszaninę irlandzkiego i angielskiego. W anglojęzycznej literaturze pojawiają się też terminy *Irish English* (jako najbardziej neutralny), *Anglo-Irish* (zdecydowanie najbardziej nacechowany); zob. omówienie w Hickey, 2007.

Wśród elementów irlandzkich, występujących w słownictwie tej odmiany, można wyróżnić różne typy zapożyczeń, formy hybrydalne, kalki semantyczne, tłumaczone zwroty oraz wyrażenia wykrzyknikowe i tzw. „czule słówka”. Zapóżyczenia irlandzkie w znacznej większości mają charakter lokalny i nie przedostały się do ogólnego języka angielskiego, natomiast nadają charakterystycznego kolorytu irlandzkiej odmianie języka angielskiego i są często stosowane w tekstach literackich, zwłaszcza stylizacjach.

Celem niniejszego artykułu jest krótkie przedstawienie deminutywów w języku irlandzkim oraz omówienie i wstępna klasyfikacja deminutywów występujących w irlandzkiej odmianie języka angielskiego.

Oprócz typowych pożyczek leksykalnych (zwłaszcza dotyczących elementów kulturowych), warto zwrócić uwagę na występowanie form hybrydalnych z podstawą angielską i przyrostkiem irlandzkim, zwłaszcza irl. *-ín* / ang.-irl. *-een* (omówionych dokładniej poniżej), a także na kalki semantyczne – dosłowny przykład poszczególnych elementów irlandzkich na język angielski – np. wyrażenia z przymiotnikami *dubh* ‘czarny’ i *dearg* ‘czerwony’, które w języku irlandzkim mogą pełnić rolę wzmacniającą i metaforyczną.

Podane poniżej przykłady pochodzą przede wszystkim z opracowań leksykograficznych, słowników i leksykonów, odnotowanych w bibliografii do niniejszego artykułu:

- zapożyczenia:
banshee ‘zjawia’ (< irl. *bean* ‘kobieta’ + *sidhe* ‘wzgórze wrózek’); *boreen* ‘ścieżka, dróżka’ (< irl. *bóthairín*, id.); *brogue* ‘but’ (< irl. *bróg*, id.); *keen* ‘lament; tren’ (< irl. *caoin* ‘lament’); *colleen* ‘dziewczę’ (< irl. *cailín*, id.); *galore* ‘dostatek, mnóstwo’ (< irl. *go* + *leór*, wyrażenie występuje w postpozycji, np. *there was whiskey galore* ‘było mnóstwo whisky’); *sally* ‘wierzba’ (< irl. *saileach* ‘wierzba’); *slán* ‘na zdrowie’ (< irl. *slán* ‘zdrowie’); *turas* ‘pielgrzymka, nawiedzenie’ (irl. *turas*, id.);
- hybrydy:
boyeen ‘chłopaczek’; *girleen* ‘dziewczę’; *maneen* ‘człowieczek’; *gortweed* ‘polny chwast’ (irl. *gort* ‘pole’ + ang. *weed* ‘chwast’); *ban-daisy* ‘jastrun’ (irl. *bán* ‘biały’ + ang. *daisy* ‘stokrotka’)²;

Dla potrzeb niniejszego artykułu posługuję się jedynie terminem ‘irlandzka odmiana języka angielskiego’ i skrótem irl.-ang., artykuł nawiązuje do wcześniejszych opracowań: Stalmaszczyk, 2007, 2009, tamże dodatkowa bibliografia oraz przykłady ze źródeł literackich.

² Dwa ostatnie słowa odnotowane są w słownikach ulsterskiej odmiany języka angielskiego; zob. Macafee, 1996, s. 151; Fenton, 2000, s. 10.

- kalki semantyczne:
black frost ‘ostry mróz’; *black wind* ‘ostry wiatr’; *black starvation* ‘wielki głód’; *black fast* ‘ściśły post’; *black North* ‘czarna Północ (protestancka część Ulsteru)’; *black Protestant* ‘skrajny protestant’;
widow-woman ‘wdowa’ (< irl. *baintreach mná* ‘wdowa’ < *baintreach* ‘wdowa’ + *mná* D. od *bean* ‘kobieta’); *half-twin* ‘bliźniak’ (< irl. *leathchúpla* ‘jedno z bliźniąt’ < *leath* ‘pół’ + *cúpla* ‘para’);
- tłumaczone zwroty:
the man of the house ‘człowiek domu (gospodarz)’ (< irl. *fear an tigh*); *(a hundred) thousand(s) welcomes* ‘(sto tysięcy / tysiąc powitań; gorące powitanie’ (< irl. *cead míle fáilte*);
- ‘czułe słówka’ (ang. *terms of endearment*):
a chara ‘przyjacielu’ (< irl. *a chara* < *a* ‘partykuła wołacza’ + *cara* ‘przyjaciel’); *agra* ‘kochanie’ (< irl. *a ghrá* < *a* ‘partykuła wołacza’ + *grá* ‘miłość’); *aneen* ‘dziewczynko; dziecko’ (< irl. *a iníon* < *a* ‘partykuła wołacza’ + *iníon* ‘córnka’); *aroon* ‘skarbie’ (< irl. *a rún* < *a* ‘partykuła wołacza’ + *rún* ‘skarb’).

Zarówno wśród pospolitych zapożyczeń, jak i form hybrydalnych dość licznie występują deminutywa i im będą poświęcone dalsze części niniejszego artykułu³.

2. DEMINUTYWA W JĘZYKU IRLANDZKIM

W języku staroirlandzkim istniało kilka różnych formantów deminutywnych, do najczęstszych należały *-án* (rodzaj męski lub niejaki) i *-nat* (rodzaj żeński)⁴:

- st.irl. *fer* (irl. *fear*) ‘męczyzna, mąż’ > *ferán*;
 st.irl. *duine* (irl. *duine*) ‘człowiek, osoba’ > *duinán*;
 st.irl. *lecc* (irl. *leac*) ‘kamień’ > *lecán*;
 st.irl. *siur* (irl. *siúr*) ‘siostra’ > *siurnat*;
 st.irl. *bó* (irl. *bó*) ‘krowa’ > *banat*.

Rzadszym przyrostkiem było *-én*:

- st.irl. *duine* (irl. *duine*) ‘osoba’ > *duinén*;
 st.irl. *caích* (irl. *caoch*) ‘ślepiec’ > *caíchén*.

³ Dla potrzeb niniejszego artykułu przyjmuję jedynie formalne kryterium identyfikowania deminutywów, czyli występowanie odpowiedniego formantu (w tym przypadku współczesnego irl. *-ín* oraz irl.-ang. *-een*), nie omawiam natomiast funkcji semantycznych deminutywów; zob. szczegółową dyskusję w: Jurafsky, 1996; uwagi na temat języka irlandzkiego w: Henry, 1957, s. 92; Bhaldraithe, 1990, s. 87; Doyle, 1992, s. 113–132 oraz obszerne opracowanie dotyczące języka angielskiego: Schneider, 2003.

⁴ Historyczny rozwój tych form przedstawia Rudolf Thurneysen [1980, s. 173–175].

Do pozostałych końcówek deminutywnych należały jeszcze *-that*, *-ne*, *-ine* oraz *-éne*. Dwa ostatnie formanty, razem z *-én*, przekształciły się we współczesnym języku irlandzkim w sufiks *-ín*. Jak zauważył Patrick Dinneen [1979, s. 594], ten formant pokrewny jest łacińskiemu *-inus*, *-ina* oraz walijskiemu *-yn*, *-en*. Natomiast we współczesnym języku irlandzkim można wyodrębnić trzy formanty deminutywne: *-ín*, *-án*, *-óg*, np.:⁵

-ín: *bád* ‘łódź’ > *báidín* ‘łódka’;
-án: *braon* ‘kropla’ > *braonán* ‘kropelka’;
-óg: *cnap* ‘sterta; bryła’ > *cnapóg* ‘bryłka’.

Jak zwracają uwagę Tomás de Bhaldraithe [1990, s. 86] oraz Aidan Doyle [1992, s. 126–127], dziś jedynie sufiks *-ín* jest produktywny, o czym świadczą deminutywa drugiego stopnia, gdzie pierwszym sufiksem jest *-án* lub *-óg*, np.:

cnoc ‘wzgórze’ > *cnocán* > *cnocáinín* ‘wzgórek’;
dronn ‘garb; wypukłość’ > *dronnóg* > *dronnógín* ‘małe wzniesienie’.

O żywotności tego sufiksu w języku irlandzkim świadczy zdolność tworzenia deminutywów ze stosunkowo nowymi zapożyczeniami angielskimi⁶, A. Doyle [1992, s. 125] podaje następujące formy:

puibín < irl. *pub* < ang. *pub* ‘pub’;
bruisín ‘szczoteczka’ < irl. *bruis* < ang. *brush* ‘szczotka’;
mótairín < irl. *mótar* < ang. *motor* ‘motor’.

Innego dowodu na produktywność formantu dostarczają słowa, w których podstawą nie jest rzeczownik, ale np. spójnik, jak w przypadku *aguisín* ‘dodatek; aneks’ < *agus* ‘i, oraz’. Richard Wall [2001, s. 44] podaje także formę zanglicyzowaną: *agusheen* ‘mały dodatek; przesada; ostatnie słowo w sprzeczce’⁷.

Liczni autorzy [np. Henry, 1957, s. 92, Bhaldraithe, 1990, s. 91] zwracają uwagę, na to, że w języku mówionym sufiks *-ín* (realizowany w irl.-ang. jako *-een*) może być dodawany do większości irlandzkich i angielskich rzeczowników konkretnych i nazw własnych, zwłaszcza imion (zob. poniżej).

⁵ Za: Doyle, 1992, s. 115.

⁶ T. de Bhaldraithe [1990, s. 89] podaje przykłady wczesnych, jeszcze szesnastowiecznych, zapożyczeń angielskich w irlandzkim, w których pojawił się omawiany sufiks, np. *beiltín* < ang. *belt* ‘pasek’; *caipín* < ang. *cap* ‘czapka’; *fidilín* < ang. *fiddle* ‘skrzypce’; *pigín* < ang. *pig* ‘świnia’. Warto zauważyć w tym miejscu, że w żadnym z tych przypadków nie były to zapożyczenia wypełniające lukę leksykalną.

⁷ O jeszcze innych formach przyjmujących formant *-ín*, m.in. czasownikowych, wspomina T. de Bhaldraithe [1990, s. 88–89].

3. DEMINUTYWA W IRLANDZKIEJ ODMIANIE JĘZYKA ANGIELSKIEGO

Wśród deminutywów występujących w irlandzkiej odmianie języka angielskiego można wyróżnić zapożyczenia z irlandzkim przyrostkiem *-ín*, z przyrostkiem *-án*, z przyrostkiem *-óg*, formy hybrydalne (z formantem *-een*), wtórne zapożyczenia oraz dublety. Poniższe przykłady pochodzą przede wszystkim ze słowników i leksykonów odnotowanych w bibliografii:

- zapożyczenia z przyrostkiem *-ín*:
bawneen, baneen ‘luźna flanelowa marynarka’ (< *báinín* ‘flanela; biała marynarka’ < *bán* ‘biały’ + *ín*);
boreen, bohereen ‘ścieżka, dróżka’ (< *bóthairín* ‘ścieżka’ < *bóthar* ‘droga’ + *ín*);
brogueen ‘bucik’ (< *bróigín* ‘bucik’ < *bróg* ‘but’ + *ín*);
carrageen ‘jadalne wodorosty naskalne’ (< *carraigín* < *carraig* ‘skała’ + *ín*);
colleen, cailín ‘dziewczę’ (< *cailín* ‘dziewczę’ < *caile* ‘dziewczyna’ + *ín*);
gorteen ‘poletko’ (< *goirtín* ‘poletko’ < *gort* ‘pole’ + *ín*);
shebeen ‘melina’ (< *sibín* ‘nielegalnie pędzona whiskey’ < *séibe* ‘dzban; kubek’ + *ín*).
- zapożyczenia z przyrostkiem *-án*:
bracken ‘pled’ (< *breacán* ‘pled, koc’ < *breac* ‘nakrapiany’ + *án*);
casan ‘ścieżka’ (< *cosán* ‘ścieżka’ < *cos* ‘stopa’ + *án*);
leprechaun ‘krasnal’ (< st.irl. *lí* ‘mały’ + *corpán* ‘małe ciało’ < *corp* ‘ciało’ + *án*);
lochan, loughan ‘jeziorko, staw’ (< *loch* ‘jezioro’ + *án*).
- zapożyczenia z przyrostkiem *-óg*:
shamrock ‘koniczynka’ (< *seamróg* < *seamar* ‘koniczyna’ + *óg*);
sheeogue, sheeoge ‘duszek; odmieniec’ (< *sióg* < *sí* ‘duszek; wróżka’ + *óg*).
- hybrydy (irl.-ang. *-een* < irl. *-ín*):
beddeen (< *bed* ‘łóżko’); *biteen* (< *bite* ‘kęs’); *boyeen* (< *boy* ‘chłopiec’);
breezheen (< *breeze* ‘wiaterek’); *dropeen* (< *drop* ‘kropla’); *girleen* (< *girl* ‘dziewczyna’); *glasheen, glawsheen* (< *glass* ‘szklanka’); *goosheen* (< *goose* ‘gęś’); *maneen* (< *man* ‘człowiek’); *shoppeen* (< *shop* ‘sklep’); *squireen* (< *squire* ‘dziedzic’); *whileen* (< *while* ‘chwila’).
- imiona:
Billeen, Cathleen, Doreen, Mikeen, Noreen, Pegeen, Rosaleen, Tomeen.

W przypadku wtórnych zapożyczeń podstawę stanowi element angielski, który najpierw przeszedł do języka irlandzkiego, następnie nowa forma irlandzka uległa deminutywizacji (często o zmienionej semantyce) i w takiej postaci przeszła do irlandzkiej odmiany języka angielskiego:

pairceen ‘poletko’ (< irl. *páircín* < irl. *páirc* ‘pole’ < ang. *park*);
pinkeen ‘płatka’ (< irl. *pincín* < ang. *pink* ‘różowy’);
poteen, pottheen, posheen ‘samogon’ (< irl. *poitín* < irl. *pota* < ang. *pot* ‘gar’).

Ostatnim zagadnieniem, wspomnianym w niniejszym krótkim omówieniu deminutywów w irlandzkiej odmianie języka angielskiego, jest występowanie dubletów. To zjawisko dość rzadkie, ale niezmiernie ciekawe. W niektórych przypadkach w tej odmianie występują zarówno formy hybrydalne, jak i zapożyczenia dotyczące tych elementów leksykalnych z tego samego pola semantycznego, np.:

priesteen (< ang. *priest* ‘ksiądz’) ~ *sogarteen* (< irl. *sagart* ‘ksiądz’);
girleen (< ang. *girl* ‘dziewczyna’) ~ *colleen* (< irl. *cailín* < *caile* ‘dziewczyna’);
pairceen ‘poletko’ (< ang. *park*) ~ *gorteen* (< irl. *goirtín* < *gort* ‘uprawne pole’).

Jak zauważył James Clark [1917, s. 28], pozornie synonimiczne pary różnią się konotacjami, dzięki czemu dają większą możliwość precyzyjnego dookreślenia, np. z dwóch podobnych wyrazów: *girleen* i *colleen*, słowo *colleen* dotyczy przede wszystkim dziewczyny ze wsi. Dla ustalenia dokładnych różnic i podobieństw w występowaniu i odcieniach znaczeniowych powyższych dubletów należałoby przeprowadzić dokładne badania materiałowe i ankietowe⁸.

4. ZAKOŃCZENIE

Formanty słowotwórcze nie należą do kategorii często podlegających zapożyczeniom. Obecność irlandzkich formantów deminutywnych w irlandzkiej odmianie języka angielskiego świadczy o wielowiekowych kontaktach językowych, a jednocześnie o wypełnieniu pewnej luki słowotwórczej we współczesnym języku angielskim. Nacechowanie morfologiczne pozwala na rozszerzenie barwy znaczeniowej podstawowych jednostek, w tej funkcji deminutywa i irlandzkiej odmianie języka angielskiego są często wykorzystywane w literaturze.

BIBLIOGRAFIA

Konsultowane słowniki

- DINNEEN Patrick, 1927 [1979], *Foclóir Gaedhilge agus Béarla: An Irish-English Dictionary*, Dublin.
 DOLAN Terence, 2004, *A Dictionary of Hiberno-English. The Irish Use of English*, second edition, Dublin.

⁸ Warto zauważyć, że zarówno *sogarteen*, jak i *priesteen* mają zabarwienie pejoratywne; zob. Share, 2005, s. 253, 303; Dolan, 2004, s. 183; Wall, 2001, s. 279.

- FENTON James, 2000, *The Hamely Tongue. A Personal Record of Ulster-Scots in County Antrim*, new revised edition, Belfast.
- MACAFEE Caroline, 1996, *A Concise Ulster Dictionary*, Oxford.
- MOYLAN Séamus, 1996, *The Language of Kilkenny. Lexicon, Semantics, Structures*, Dublin.
- Ó DÓNAILL Niall, 1977, *Foclóir Gaeilge-Béarla*, Dublin.
- Ó MUIRITHE Diarmaid, 1996, *A Dictionary of Anglo-Irish. Words and Phrases from Gaelic in the English of Ireland*, Dublin.
- SHARE Bernard, 2005, *Slanguage. A Dictionary of Irish Slang and Colloquial English in Ireland*, new and expanded edition, Dublin.
- WALL Richard, 2001, *An Irish Literary Dictionary and Glossary*, Gerrards Cross.

Opracowania

- BHALDRAITHE Tomás de, 1990, Notes on the diminutive suffix *-ín* in Modern Irish, w: *Celtic Language, Celtic Culture: A Festschrift for Eric P. Hamp*, pod red. A.T.E. Matonis, D.F. Melia, Van Nuys, CA., s. 85–95.
- BLISS Alan, 1972, Languages in contact: Some problems of Hiberno-English, „*Proceedings of the Royal Irish Academy*”, Vol. 72, Sec. C, Nr 3, s. 63–82.
- BLISS Alan, 1979, *Spoken English in Ireland 1600–1740*, Dublin.
- CLARK James, 1917, *The Vocabulary of Anglo-Irish*, St. Gallen.
- CORRIGAN Karen, 2010, *Dialects of English. Irish English. Volume 1 – Northern Ireland*, Edinburgh.
- DOYLE Aidan, 1992, *Noun Derivation in Modern Irish. Selected Categories, Rules and Suffixes*, Lublin.
- HENRY Patrick L., 1957, *An Anglo-Irish Dialect of North Roscommon*, Dublin.
- HICKEY Raymond, 2007, *Irish English. History and Present-day Forms*, Cambridge.
- HOGAN Jeremiah J., 1927, *The English Language in Ireland*, Dublin.
- JOYCE Patrick Weston, 1910 [1979], *English as We Speak it in Ireland*, Dublin.
- JURAFSKY Daniel, 1996, Universal tendencies in the semantics of the diminutive, „*Language*”, 72, s. 533–578.
- SCHNEIDER Klaus P., 2003, *Diminutives in English*, Tübingen.
- STALMASZCZYK Piotr, 2007, Deminutywa w irlandzkiej odmianie języka angielskiego, „*Słowotwórstwo i tekst. Prace Slawistyczne*”, 124, s. 231–236.
- STALMASZCZYK Piotr, 2009, Language Contact and Word-formation: Diminutive Forms in Irish English, „*Issues in Celtic Linguistics. Lublin Studies in Celtic Languages*”, 5, s. 205–220.
- THURNEYSSEN Rudolf, 1946 [1980], *A Grammar of Old Irish*, Dublin.